

Проведення громадської антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів та оприлюднення її результатів здійснюються за рахунок відповідних фізичних осіб, об'єднань громадян, юридичних осіб або інших джерел, не заборонених законодавством.

Своєрідним доповненням до законодавства України про інформацію є положення статті 14 Закону, яка зазначає, що не є конфіденційною та не може становити комерційну або банківську таємницю інформація про:

1) розміри, види благодійної та іншої допомоги, що надається фізичним та юридичним особам чи одержується від них особами, які можуть бути суб'єктами корупційних правопорушень;

2) розміри, види винагороди, що одержують особи, а також правочини, пов'язані з одержанням подарунків цими особами або близькими їм особами;

3) працевлаштування, виконання робіт, надання послуг за цивільно-правовими угодами близьким особам осіб, які уповноважені на виконання функцій держави та місцевого самоврядування і прирівняних до них осіб, якщо інше не передбачено законом.

Отже, встановлені Законом (який діятиме з 1 січня 2010 року) заходи щодо запобігання та протидії корупції містять багато положень, які потребують доопрацювання та уточнення, зокрема щодо розробки ефективного механізму їх реалізації, особливо у сферах тлумачення загальних заходів протидії корупції (I–IV), конкретизації ознак суб'єктів корупційних правопорушень та особливостей об'єктивної сторони (які будуть необхідними для кваліфікації конкретного складу корупційного правопорушення), суб'єктів (чи суб'єкта) корупційних правопорушень, порядку повернення подарунків, здійснення спеціальної перевірки, проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, та ін.

Література:

1. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Монографія. – К.: Атіка, 2001. – 304 с.
2. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1995. – № 34. – ст. 266.
3. Про засади запобігання та протидії корупції: Закон України від 11.06.2009 // Голос України. від 18.07.2009. – № 132.
4. Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень: Закон України від 11.06.2009 // Офіційний вісник України (ОФУ) від 24.07.2009. – № 53.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 11.06. 2009 // ОФУ від 24.07.2009. – № 53.

Андрушко А.В., ЗДУ

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ГЕРОНТОЛОГІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ (1917–2001 рр.)

В статтє проанализирована история развития законодательства, касающегося противодействия геронтологической (лиц пожилого возраста и против последних) преступности за период 1917–2001 гг. Накопленный истори-

чеський опыт сохраняет свою актуальность и сегодня, поскольку позволяет усовершенствовать современное законодательство.

The article examines historical development of the legislation in the sphere of counteraction to gerontological (committed against old age persons and/or committed by them) criminality for a period of 1917–2001. Accumulated historical experience retains its relevancy in present days since it makes possible to improve contemporary legislation in corresponding part.

На фоні прогресуючих тенденцій старіння населення в Україні фіксується негативна динаміка геронтологічної злочинності (злочинності осіб похилого віку та щодо вказаної категорії осіб). У той же час, на наш погляд, держава не готова до нових викликів, немалі резерви для вдосконалення у даному контексті містить і кримінальний закон. Видається, що дослідження еволюції законодавства у сфері протидії геронтологічній злочинності є досить актуальним, оскільки напрацьований раніше досвід може бути певною мірою використаний нині. Доводиться констатувати, що вказана проблема спеціально не висвітлювалася на сторінках юридичної літератури.

Мета цієї статті – дослідити історію розвитку законодавства у сфері протидії геронтологічній злочинності за період 1917–2001 рр.

Раніше нами відзначалося, що у період, який тривав до 1917 року, було закладено фундамент у дослідження особливостей злочинності осіб похилого віку та щодо таких осіб. Вже тоді кримінальний закон підходив до старих з позицій гуманізму. У такому ж руслі працювали й тогочасні науковці [1, с. 508]. У післяреволюційний же період розглядувана проблема фактично випала з поля зору юристів. У літературі її подеколи зачіпали лише психіатри, зводячи найчастіше до проблеми обмеженої осудності і т.д. [9, с. 118].

В документах радянської влади, які діяли на території України до прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р., ми майже не знаходимо вказівок на особливості кримінальної відповідальності осіб похилого віку чи осіб, що вчинили злочини щодо них. Чи не єдиним винятком є п. 3 ст. 25 Керівних начал з кримінального права РСФСР 1919 р. (були введені в дію на території України відповідно до постанови колегії Народного комісаріату юстиції УСРР у 1920 р.), який приписує, що до злочинців, стосовно яких неможливо чи недоцільно застосовувати покарання у виді штрафу, але котрі у той же час не представляють явної небезпеки для суспільства та держави, слід застосовувати примусові роботи без тримання під вартою, враховуючи при цьому індивідуальні особливості кожного засудженого, а, зокрема, й вік [3, с. 400].

Чинність на території України значної кількості нормативно-правових актів не сприяла утвердженню законності. Зрештою, невдовзі розпочалася робота над кодифікацією законодавства, участь у якій приймали не лише російські фахівці, а й юристи з інших радянських республік, які тоді ще не об'єдналися у СРСР [4, с. 294]. Результатом стало прийняття кримінальних кодексів РСФСР та союзних республік. Утім, як відомо, кримінальні кодекси останніх (у тому числі й УСРР 1922 р.) фактично продублювали базовий.

КК 1922 р. не містить жодних особливостей кримінальної відповідальності осіб похилого віку.

Законами від 27 липня і 7 вересня 1922 р. були введені примітка 1 та примітка 2 ст. 33 КК, що виключали застосування розстрілу до не-

повнолітніх та вагітних жінок [3, с. 457; 4, с. 280], водночас нічого не згадувалося про осіб похилого віку. Необхідно відзначити, що до самої відміни смертної кари як виняткової міри покарання, у кримінальному законодавстві України не було встановлено максимального віку, по досягненні якого винний не міг бути підданий смертній карі. Водночас, це питання обговорювалося при розробці проектів кримінального законодавства. Так, у проекті Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік говорилося, що смертна кара не може бути застосована до осіб, що досягли до моменту винесення вироку 60-річного віку [2, с. 150]. Однак у прийнятих Основах ця норма не збереглась.

Думки з приводу доцільності відмови від застосування смертної кари до осіб похилого віку лунали і у науковій літературі. Зокрема, з такою пропозицією виступив відомий кримінолог І. І. Карпець, який вважав, що смертну кару не варто застосовувати до тих, хто старше 65–70 років, зробивши виняток лише для тих, хто вчинив злочини проти миру та людства [5, с. 365].

Зазначимо також, що неодноразово висловлювались за відмову від смертної кари людей похилого віку і міжнародні організації. Так, наприклад, у серпні 1988 р. Комітет ООН з попередження злочинності запропонував Економічній та Соціальній Раді ООН рекомендувати тим державам – членам ООН, де смертна кара зберігається, встановити «максимальний вік, по досягненні якого особа не може бути засуджена до смертної кари і страчена» [10, с. 42].

КК 1922 р. поміж інших обтяжуючих умисне вбивство обставин у ст. 142 передбачав й вчинення цього злочину особою, обов'язком котрої була «особлива турбота про убитого» (п. «д») та позбавлення життя з використанням безпорадного стану убитого (п. «е») [12, с. 133]. Такі ж кваліфікуючі ознаки у ст. 138 передбачав й КК 1927 р. [13, с. 38]. Утім, як бачимо, КК прямо не вказує на похилий чи старечий вік потерпілої особи.

У ст. 163 КК 1922 р. передбачив відповідальність за залишення без допомоги особи, що знаходиться у становищі, коли смерть є неминучою і яка позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, дряхлість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану, якщо винний був зобов'язаний турбуватися про таку особу [12, с. 135]. Таку ж норму із доданням слів «й мав можливість надати допомогу» відтворено і у КК УССР 1927 року (ст. 158) [13, с. 40].

Наступним етапом розвитку радянського кримінального законодавства стало прийняття Основних начал кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 року [12, с. 199–207] і кримінальних кодексів республік, що були прийняті відповідно до них (серед них і КК УССР 1927 року).

КК 1927 р. передбачав деякі особливості застосування «заходів соціального захисту» до досліджуваної нами категорії осіб. Так, у ч. 4 ст. 27 кодексу зазначено, що у випадку, коли засуджена до позбавлення волі у виправно-трудових таборах особа є «явно непридатною до фізичної праці», то суд може замінити утримання в таборі утриманням у загальних місцях ув'язнення на той же строк [13, с. 8]. Як бачимо, законодавець при цьому не вказав на конкретний вік особи.

Стаття 29, деталізуючи зміст такої міри соціального захисту як ураження прав (п. «д» ст. 21), вказує, що цей вид покарання може полягати

й у позбавленні права на пенсію, що видаються в порядку соціального страхування і державного забезпечення [13, с. 9]. Позбавлення права на пенсію, як основне покарання, могло бути призначено судом у випадку засудження особи за державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для СРСР злочини проти порядку управління), військові та інші злочини на строк до п'яти років. У випадках, коли до призначуваного позбавлення волі одночасно приєднувалося в якості додаткової міри соціального захисту ураження прав, позбавлення права на пенсію поширювалось на весь час відбування ув'язнення і після нього на строк, визначений судом (ст. 30).

Впродовж років до Основних начал 1924 р. і кодексів було внесено чимало змін, зокрема й тих, які стосуються нашого дослідження. Так, закон 13 жовтня 1929 р. посилив кримінально-правову охорону дітей, хворих та старих, включивши до переліку обтяжуючих обставин, що тягнуть посилення покарання, вчинення злочину щодо осіб, якими злочинець зобов'язаний піклуватися, або тих, які знаходяться в «особливо безпорадному стані через вік» [13, с. 12; 4, с. 360]. Доповнення до поняття «безпорадний» слова «особливо» демонструє, очевидно, намагання законодавця підкреслити виключно безпомічний стан потерпілого в силу його малолітства чи старості.

Було також розширено повноваження суду стосовно пом'якшення покарання, повного звільнення від покарання і навіть від кримінального переслідування тих осіб, які, як і вчинені ними діяння, не представляють серйозної небезпеки. Так, ч. 2 ст. 46 КК 1927 р. надавала судові право, у випадку якщо він визнає, що обвинувачений до моменту розгляду справи не є суспільно небезпечним, зовсім не застосовувати до нього міри покарання, наводячи у вирок мотиви такого рішення [13, с. 12–13].

Водночас, відомим фактом є й те, що уже невдовзі розпочалися масштабні репресії 30-х років, які значною мірою зачепили й людей похилого віку. За, дуже часто, сфабрикованими справами до розстрілу чи тривалого ув'язнення було засуджено безліч стариків, передусім із числа інтелігенції. Так само не оминув людей похилого віку і нещадний маховик колективізації з голодомором 1932–1933 рр. Видається, що саме старики, через свою підвищену уразливість, зазнали найбільшого лиха у той час.

В період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. законодавець у низці випадків встановлював поряд із мінімальним і максимальний віковий поріг кримінальної відповідальності. Так, Указом Президії Верховної Ради СРСР від 13 лютого 1942 р. «Про мобілізацію на період воєнного часу працездатного міського населення для роботи на виробництві та будівництві» за ухилення від мобілізації були встановлені мінімальні та максимальні вікові межі кримінальної відповідальності: мінімальний вік – 16 років; максимальний для жінок – 45 років, для чоловіків – 55. Аналогічне рішення дано законодавцем і в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 15 квітня 1942 р. «Про відповідальність за ухилення від мобілізації на сільськогосподарські роботи або за самовільне залишення місця роботи». Кримінальній відповідальності підлягали особи у віці від 16 років (мінімальна вікова межа кримінальної відповідальності) до 50 (жінки) і 55 років (чоловіки) [11, с. 98–99]. Відповідно, поза встановленими законодавцем мінімальними та максимальними віковими межами особа не могла підлягати кримінальній відповідальності.

Новим етапом у розвитку кримінального законодавства про відповідальність осіб похилого віку та щодо останніх стали Основи кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1958 р. Відповідно до цих Основ був прийнятий КК УРСР 1960 р., який залишався чинним аж до 1 вересня 2001 р.

КК 1960 р. містив декілька важливих для нас положень: ст. 25–1 (передбачала, що до жінок віком понад 55 років і чоловіків понад 60 років не застосовується умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці) [6, с. 22], ч. 3 ст. 29 (передбачала, що особам, визнаним непрацездатними, суд може замінити виправні роботи без позбавлення волі штрафом) [6, с. 26], п. 6 ст. 41 (вчинення злочину щодо старого визнавала обставиною, що обтяжує відповідальність) [6, с. 31], ч. 1 ст. 111 (передбачала відповідальність за залишення в небезпеці особи, яка була позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану) [6, с. 73], ст. 116 (передбачала відповідальність за ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків) [6, с. 74].

Таким чином, КК УРСР 1960 р. мав певне прогресивне значення у справі кримінально-правової охорони осіб похилого і старечого віку, а також встановлення адекватних особливостей кримінальної відповідальності цих осіб. Водночас, не зовсім зрозуміло чому КК УРСР 1960 р. уже не містив вказівку на безпорадний стан як кваліфікуючу ознаку умисного вбивства. Не знає такої кваліфікуючої ознаки й чинний нині КК 2001 р.

Повоєнне радянське кримінальне законодавство (як і відповідне законодавство незалежної України) не пов'язувало з максимальним віком можливість застосування тих чи інших видів покарання. Однак, в силу законодавчого принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності, вік суб'єкта враховувався при призначенні судами виду і міри покарання, вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, дострокового звільнення від відбування покарання, при застосуванні помилування, амністії і т.д. [8, с. 12]. Так, відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 27 грудня 1982 р. «Про амністію у зв'язку з 60-річчям утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік» [7, с. 386–397], чоловіки у віці понад 60 років та жінки у віці понад 55 років а) звільнені від покарання, якщо вони засуджені до позбавлення волі на строк до 5 років включно або до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (п. «б» ст. 1 Указу); б) їм наполовину скорочувалось покарання, якщо вони були засуджені до позбавлення волі на строк понад 5 років (п. «а» ст. 7); в) вони звільнені від відбування додаткових покарань у вигляді заслання і висилки (ст. 8); г) припинені провадженням всі слідчі справи і справи, не розглянуті судами, про злочини, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років включно або покарання, не пов'язане з позбавленням волі, вчинених до вступу Указу в силу (ст. 9). На осіб похилого віку дія акту амністії поширювалась і поширюється доволі часто [7, с. 235, 238, 244, 251, 277, 282, 308, 322, 334, 342, 367, 377–378, 386, 398, 410, 417, 433, 453, 463, 472, 481, 486, 492, 505, 512, 518, 526, 534, 542, 551], що, на наше переконання, повинно усіяло вітатися. Потрібно, однак, зазначити, що законодавець завжди вказує злочини, на засуджених за вчинення яких амністія не поширюється.

Таким чином, викладене вище дозволяє стверджувати: кримінальне законодавство, що діяло на території України в 1917–2001 рр., знало й певні особливості кримінальної відповідальності за злочини, вчинені особами похилого віку та щодо таких осіб. З кожним наступним нормативно-правовим актом законодавець вдосконалював положення у сфері протидії геронтологічній злочинності. Цей історичний досвід, на наше переконання, зберігає свою актуальність й сьогодні. У той же час слід підкреслити, що законодавство вказаного періоду, як, утім, і чинний кримінальний закон, відводило особам похилого віку явно небагато місця. Такий підхід, на наш погляд, потребує перегляду. Прогресуючі тенденції старіння населення вимагають удосконалення відповідного законодавства з тим, аби гуманізувати його положення щодо осіб похилого віку та посилити кримінальну відповідальність за злочини, вчинені щодо останніх, котрі в силу своїх психофізіологічних особливостей потребують цього.

Література:

1. Андрушко А.В. Історія розвитку законодавства у сфері протидії геронтологічній злочинності (до 1917 року) // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 44. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2009. – С. 502–509.
2. Барсукова О.В. Старческая преступность и преступления против лиц пожилого возраста (Криминологические и уголовно-правовые проблемы): Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дальневосточный государственный университет. – Владивосток, 2003. – 203 с.
3. Борьба с преступностью в Украинской ССР 1917–1925 гг.: В 2 т. / Автор очерка и составитель сборника документов профессор П.П. Михайленко. – К.: РНО при МООН УССР, 1966. – Т. 1. – 832 с.
4. Герцензон А.А., Грингауз Ш.С., Дурманов Н.Д., Исаев М.М., Утевский Б.С. История советского уголовного права. – М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. – 466 с.
5. Карпец И.И. Польза или зло? (О смертной казни) // Смертная казнь: за или против. – М.: Юридическая литература, 1989. – С. 350–366.
6. Кримінальний кодекс України: Нормат. акти кримін.-прав. значення: (За станом законодавства на 1 вересня 1997 р.) / Авт.-упоряд.: М.І. Мельник, М.І. Хавронюк. – К.: А.С.К., 1997. – 320 с.
7. Маляренко В.Т., Музика А.А. Амністія та помилування в Україні: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2007. – 700 с.
8. Михеев Р.И. Возраст. Уголовно-правовые и криминологические проблемы // Проблемы совершенствования борьбы с преступностью. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1985. – С. 3–17.
9. Михеев Р.И. Проблема старческой преступности и преступности против лиц пожилого возраста – самостоятельный объект юридической науки, законотворчества и правоприменения // Актуальные проблемы теории борьбы с преступностью и правоприменительной практики. Межвузовский сборник научных трудов. Выход 4. – Красноярск: Сибирский юридический институт МВД России, 2001. – С. 113–124.
10. Михлин А.С. Высшая мера наказания. История, современность, будущее. – М.: Дело, 2000. – 176 с.
11. Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Государственное изд-во юридической литературы, 1958. – 260 с.
12. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / Под редакцией профессора И.Т. Голякова. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1953. – 464 с.
13. Уголовный кодекс УССР 1927 г. – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1942. – 104 с.